

Lidia MIERZEJEWSKA*, Kamila SIKORSKA-PODYMA**

OSIEDLE JEŻYCE JAKO PRZYKŁAD SUBSTRUKTURY MIEJSKIEJ I ELEMENT POLICENTRYCZNEJ STRUKTURY POZNANIA

THE DISTRICT OF JEŻYCE AS AN EXAMPLE OF URBAN SUBSTRUCTURE
AND AN ELEMENT OF THE POLYCENTRIC STRUCTURE OF POZNAŃ

DOI: 10.25167/sm4529

ABSTRAKT: Jedną z ważniejszych cech współczesnego świata staje się policentryczność, analizowana w różnych aspektach i w odniesieniu do różnych skal przestrzennych. W literaturze wskazywane są liczne korzyści wynikające z takiej struktury przestrzennej w skali Unii Europejskiej, poszczególnych krajów, regionów, aglomeracji miejskich czy też z tworzenia policentrycznych sieci miejskich. Niewiele jest natomiast prac odnoszących się do kształtowania policentrycznej struktury przestrzennej miasta, która, jak się wydaje, przynieść może zarówno mieszkańcom miasta, jak i miastu jako całości wiele różnego rodzaju korzyści, umożliwiając jednocześnie realizację założeń zrównoważonego rozwoju. W artykule zaprezentowano wpisującą się w zagadnienia policentryczności miast koncepcję substruktur miejskich, czyli pewnych funkcjonalnych całości składających się z subcentrum oraz obszaru jego oddziaływania. Głównym celem artykułu jest natomiast analiza i ocena tego, czy poznańskie osiedle Jeżyce potraktować można jako substrukturę Poznania, której ogniskiem (i jednocześnie subcentrum miasta) jest znajdujący się w centrum osiedla Rynek Jeżycki. Na podstawie analizy dokumentów i badań terenowych określono między innymi: (1) funkcje, jakie Rynek Jeżycki pełni na rzecz mieszkańców Jeżyc i całego miasta, (2) miejsca, w których mieszkańcy osiedla zaspokajają swoje codzienne potrzeby oraz (3) ich związek z zamieszkiwanym obszarem (tożsamość terytorialną). Na podstawie przeprowadzonych badań stwierdzono, że osiedle Jeżyce określić można mianem substruktury miejskiej. Wskazano także na korzyści, wynikające z kształtowania policentrycznej, złożonej z substruktur, przestrzennej formy miasta.

SŁOWA KLUCZOWE: substruktury miejskie, policentryczność, rozwój zrównoważony, struktura przestrzenna miasta, Jeżyce

ABSTRACT: One of the most important characteristics of the modern world is polycentricity, analyzed in various aspects and in relation to different spatial scales. The literature indicates numerous advantages of such a spatial structure in the scale of the European Union, individual countries, regions, urban agglomerations or creation of polycentric urban networks. However, there are not many publications on the polycentric spatial structure of the city, which, as it seems, can bring many different benefits to the citizens and the city as a whole, while making it possible to achieve the objectives of sustainable development at the same time.

* <https://orcid.org/0000-0002-9830-2853>, email: lidia.mierzejewska@amu.edu.pl.

** <https://orcid.org/0000-0003-3935-874X>, email: kamila.sikorska-podyma@amu.edu.pl.

This paper presents the concept of urban substructures, which is a part of the polycentricity of cities, that is certain functional wholes consisting of a subcentre and the area of its influence. The main purpose of the article is to analyze and evaluate whether the Poznań district of Jeżyce can be treated as a substructure of Poznań, whose focal point (and also a subcentre of the city) is located in the centre of the district, i.e. the Jeżycki Market. On the basis of document analysis and field research the following were determined, among others: (1) the functions which the Jeżycki Market performs for the residents of Jeżyce and the city as a whole, (2) the places where the residents of the estate satisfy their daily needs, and (3) their relationship to the area they live in (territorial identity). The author concludes that Jeżyce can be defined as an urban substructure. She also indicates the benefits which come from creating a polycentric spatial form of the city consisting of substructures.

KEY WORDS: urban substructures, polycentricity, sustainable development, city spatial structure, Jeżyce District

Wprowadzenie

Jednostki osadnicze i ich struktura przestrzenna od dziesięcioleci były, i nadal są, tematem znacznego zainteresowania badaczy różnych dziedzin – socjologii, urbanistyki, ekonomii, geografii i innych. Tradycją jest też prowadzenie tego typu badań w odniesieniu do miasta. Wyróżnić można wiele różnych przesłanek takiego stanu rzeczy. Do zasadniczych zaliczyć należy między innymi chęć poprawy efektywności gospodarczej miast, traktowanych we współczesnym świecie jako generatory wzrostu gospodarczego, kształtowania bardziej sprawiedliwej społecznie ich struktury przestrzennej, zapewnienia wyższego poziomu ochrony środowiska itp. Są to w dużej mierze motywacje wpisujące się w założenia przyjmowanego za paradygmat rozwoju zrównoważonego. W kształtowaniu takiego rozwoju istotną rolę odgrywa odpowiednia struktura przestrzenna, nazywana też strukturą wewnętrzną lub formą miasta. Generalnie wyróżnić można formę zwartą, zwykle monocentryczną, i rozproszoną, bardziej policentryczną. Każdej z nich przypisywane są zarówno wady, jak i zalety. Korzystnym rozwiązaniem byłoby zatem maksymalne wykorzystanie zalet obu z nich, przy unikaniu ich słabych stron. Osiągnięcie tego założenia umożliwiałoby, jak się wydaje, kształtowanie policentrycznej, a zatem bardziej rozproszonej, struktury przestrzennej miasta. Jednocześnie jednak także takiej, w której wokół każdego subcentrum znajduje się zwarta, zróżnicowana i wielofunkcyjna zabudowa, zapewniająca korzyści przypisywane zwartym strukturom przestrzennym. Takie subcentrum (ognisko), skupiające różnego typu funkcje, będące miejscem zaspokojenia codziennych potrzeb społeczności lokalnej, wraz z obszarem oddziaływania nazwać można substrukturą miejską (Mierzejewska 2017a, 2017b).

Policentryczna struktura przestrzenna ma szczególnie duże znaczenie w przypadku miast dużych, w których struktura monocentryczna może okazać się nieefektywna ze względu na utrudniony dostęp mieszkańców peryferiów miasta do skupionych w jednym centrum dóbr i usług, a także generowanie nadmiernego zapotrzebowania na transport. Taka wielośrodkowa struktura przestrzenna miasta może w większym stopniu sprzyjać realizacji założeń rozwoju zrównoważonego niż struktura monocentryczna (Jenks, Jones 2010; Litman 2016 i in.).

Głównym celem opracowania jest analiza i ocena tego, czy jedno z poznańskich osiedli, Jeżyce, ze znajdującym się w jego centrum Rynkiem Jeżyckim, potraktować można jako substrukturę Poznania, czy też nie. Pytania badawcze, służące realizacji celu głównego, są następujące: (1) Czy Rynek Jeżycki wraz z otaczającymi terenami uznąć można za główny składnik substruktury Jeżyc, czyli ognisko, a jednocześnie subcentrum Poznania? (2) Jakie wyróżnić można relacje wiążące Rynek Jeżycki z pozostałym obszarem osiedla Jeżyce? (3) Czy substruktura Jeżyc powiązana jest funkcjonalnie z resztą Poznania? (4) Czy mieszkańcy substruktury Jeżyce identyfikują się z zamieszkiwanym obszarem?

Pytania te wynikają z przyjęcia założenia, że substrukturę miejską potraktować należy jako złożoną, funkcjonalną całość (system), a jednocześnie element większego systemu, jakim jest miasto (podsystem systemu miasta). Tak jak w przypadku analizy każdego systemu, tak i w tym chodzi zatem o identyfikację składu, otoczenia i struktury (Bunge 1979; Chojnicki 1988 i in.), w tym przypadku danej substruktury.

Założono ponadto, iż podstawą wyróżnienia substruktury są relacje generowane przez ludzi, a sama substruktura pod względem morfologicznym (wyraźne ognisko i obszar oddziaływania) oraz funkcjonalnym (różne funkcje pełnione przez ognisko, zapewniające codzienną obsługę mieszkańców) podobna jest do regionu węzłowego, jakkolwiek w mniejszej skali i o nieco innym charakterze (Mierzejewska 2017a, 2017b).

Metodyka badań

Identyfikacja substruktury Jeżyc w Poznaniu przeprowadzona została przy zastosowaniu różnego rodzaju metod badawczych zarówno kameralnych (analiza literatury i dokumentów), jak i terenowych (inventaryzacja, badania ankietowe).

Analiza literatury i zgromadzonych dokumentów służyła między innymi zapoznaniu się z historią Jeżyc, z wyróżnieniem charakterystycznych cech osiedla oraz przejawów, mogących świadczyć o poczuciu tożsamości mieszkańców Jeżyc z obszarem zamieszkania. Metoda ta wykorzystana została też przy formułowaniu teoretycznych podstaw opracowania.

Inventaryzacja miała na celu identyfikację sposobu zagospodarowania i powiązań funkcjonalnych Rynku Jeżyckiego i bezpośrednio sąsiadującego z nim obszaru z bliższym i dalszym otoczeniem. To badanie umożliwiło określenie roli, jaką Rynek Jeżycki pełni na rzecz mieszkańców zarówno osiedla, jak i całego miasta (powiązania z otoczeniem), a w efekcie tego, czy potraktować go można jako ognisko substruktury Jeżyc (subcentrum Poznania).

Przeprowadzone z mieszkańcami osiedla Jeżyce badania ankietowe miały natomiast na celu określenie ich związków z obszarem zamieszkania (czy Osiedle Jeżyce jest dla nich miejscem pracy, nauki, zaspokajania codziennych potrzeb, spotkań ze znajomymi itp.) oraz relacji społecznych i więzi sąsiedzkich. W badaniu tym wzięło udział 25 respondentów, przy czym ankietę dotyczyła nie konkretnej osoby, ale całego gospodarstwa domowego reprezentowanego przez ankietowanego.

Dodatkowe badania ankietowe przeprowadzono z osobami, które dokonują zakupów na Rynku Jeżyckim. Wzięło w nim udział 162 respondentów, w większości mieszkańców Osiedla Jeżyce (60%), ale także osoby z innych części Poznania (38%) i spoza miasta (2%). Badanie to umożliwiło określenie zakresu oddziaływania rynku (ogniska sub-struktury) na miasto. Temu samemu celowi służyła analiza powiązań komunikacyjnych Rynku Jeżyckiego.

Struktura przestrzenna jako przedmiot zainteresowania w badaniach nad miastem

Struktura przestrzenna najczęściej rozumiana jest jako rozmieszczone w uporządkowany sposób układy jednostek gospodarczych lub społecznych wraz z powiązaniem ekonomiczno-przestrzennymi, występującymi pomiędzy jednostkami tworzącymi te układy (Kuciński 1996; Słodczyk 2003). Na strukturę przestrzenną miasta składa się zespół nałożonych na siebie układów, odpowiadających podstawowym sferom życia i działalności człowieka, takim jak praca, zamieszkanie, zakupy, wypoczynek, kontakty społeczne itp. (Korcelli 1974). Analiza tej struktury polega na opisie istniejącego rozmieszczenia elementów społecznych i gospodarczych wypełniających przestrzeń miasta lub też opisie zachodzących między nimi relacji przestrzennych i funkcjonalnych (Maik 1997; Słodczyk 2003).

Powszechnie znane i najczęściej opisywane w literaturze modele struktury wewnętrznej miasta opracowane zostały w ramach tak zwanej szkoły chicagowskiej (przede wszystkim model koncentryczny i sektorowy). Powstały na gruncie ekologii społecznej i oparte zostały na analizie empirycznej. Ich cechą charakterystyczną jest to, że mają wyróżnione tylko jedno centrum, w którym skupione są oferowane mieszkańcom dobra i usługi, a co za tym idzie także miejsca pracy. Zagadnieniami struktury wewnętrznej miast zajmowali się jednak także geografowie. Do najbardziej znanych zaliczyć należy Ch. D. Harrisa i E.L. Ullmana (1945), którzy zaprezentowali model miasta o wielu ośrodkach. W modelu tym przyjmuje się, że wprawdzie w wielu miastach początkowo było tylko jedno centrum, ale jednak z czasem, w procesie rozwoju, miasta te wytworzyły oddzielne ośrodki. Początek nowym ośrodkom mogą dać przyciągające się podmioty, tworzące odrębne grupy na zasadzie korzystnego współdziałania (Korcelli 1974; Domański 2002).

Pomimo istotnej różnicy wymienione modele struktury wewnętrznej miast (monocentryczne, policentryczne) wykazują też pewne podobieństwo. W obu bowiem założeniem było wyodrębnienie w strukturze miasta obszarów o podobnym sposobie zasiedlenia (np. mieszkańcy o podobnym statusie etnicznym, ekonomicznym, rodzinnym) lub też terenów o podobnym sposobie użytkowania. Obszary te można zatem identyfikować z regionami strefowymi (powierzchniowymi), czyli takimi, które mają na całej swej powierzchni jednakowy charakter (ujęcie strukturalne). W literaturze brakuje natomiast ujęć funkcjonalnych, polegających między innymi na opisie zachodzących między elementami tej struktury relacji przestrzennych i funkcjonalnych (Maik 1997).

W strukturze wewnętrznej miasta wyróżnić można bowiem także obszary, które ze względu na organizację, strukturę i sposób funkcjonowania podobne są do regionów węzłowych, o czym już wspomniano (Mierzejewska 2017a, 2017b).

Z uwagi na cele rozwoju zrównoważonego rozważane są zasadniczo dwie, przeciwstawiane sobie formy miasta, a mianowicie zwarta i rozproszona. Każdej z nich przypisywane są wady i zalety, jednak generalnie przyjmuje się, iż zrównoważonemu rozwojowi miasta w większym stopniu służy forma zwarta (tab. 1). Do najczęściej wyróżnianych jej zalet zalicza się lepsze niż w przypadku formy rozproszonej zaspokojenie potrzeb mieszkańców, oszczędność energii, ochronę terenów podmiejskich przed procesami urbanizacyjnymi czy też możliwość zapewnienia większej efektywności transportu publicznego (Frey 1999; Mierzejewska 2015). Jednak także forma rozproszona ma pewne zalety w porównaniu z formą zwartą. Mowa chociażby o mniejszym efekcie miejskiej wyspy ciepła, lepszej dostępności terenów zieleni czy możliwości zwiększenia retencji wód opadowych. Z tego powodu pożądana struktura przestrzenna miasta powinna reprezentować korzystne cechy obu tych form miejskich, przy jednoczesnym unikaniu niekorzystnych ich skutków.

Tabela 1

Porównanie modelu miasta zwartego i rozproszonego

Kryterium	Miasto zwarte	Miasto rozproszone
Zużycie energii cieplnej	niższe	wyższe
Zużycie paliw	niższe	wyższe
Zapotrzebowanie na tereny pod zabudowę	mniejsze	większe
Ograniczenie konsumpcji szkodliwych dla środowiska materiałów budowlanych	możliwe	możliwe
Zastępowanie obiegów otwartych zamkniętymi	możliwe	możliwe
Retencja wody	mniejsza	większa
Efektywność organizacji transportu publicznego	wyższa	niższa
Redukcja zanieczyszczeń	większa	mniejsza
Redukcja hałasu	większa	mniejsza
Redukcja efektu wyspy ciepła	mniejsza	większa
Dostępność terenów zielonych	mniejsza	większa

Źródło: opracowanie własne na podstawie L. Mierzejewskiej (2015).

Realizacja założeń rozwoju zrównoważonego wymaga jednak także zaspokojenia potrzeb mieszkańców, zwłaszcza potrzeb o podstawowym charakterze, co przekłada się na takie cele społeczne jak poprawa dobrobytu, która jednak odbywać się musi przy uwzględnieniu aspektów ekonomicznych i ekologicznych (Knaap i in. 2016). Chodzi więc o ukształtowanie struktury przestrzenno-funkcjonalnej, umożliwiającej w miarę wyrównaną obsługę mieszkańców różnych części miasta (sprawiedliwość społeczna),

przy jednoczesnej poprawie efektywności ekonomicznej i ekologicznej miasta jako całości (Brundtland 1987; Houghton, Hunter 1994; Sousa Vale 2008; Knaap i in. 2016). Przyjęcie konkretnych rozwiązań w tym względzie nie jest jednak oczywiste. Jedną z koncepcji, która wpisuje się w sformułowane wyżej założenia, jest koncepcja policentryczności, rozwijana w różnych skalach przestrzennych, w tym w skali miasta.

W literaturze podkreślane są liczne, różnego typu korzyści generowane przez policentryczne układy przestrzenne, przede wszystkim natury ekonomicznej. Struktura przestrzenna, opierająca się na istnieniu drugorzędnych obszarów miejskich, okazuje się jednak atrakcyjna nie tylko dla podmiotów gospodarczych – głównie dzięki obniżeniu kosztów dojazdów, ale także dla konsumentów – w efekcie poprawy dostępności do dóbr i usług (Volgmann 2012; Szabó i in. 2014). Wiele pozytywnych funkcji przypisywanych jest też samym centróm policentrycznym, które służą decentralizacji, integracji społecznej, generują mniejszą liczbę podróży, służą poprawie dostępności, a tym samym zmniejszeniu dysproporcji terytorialnych (Pokhrel i in. 2018). Korzyści jest więc wiele, i to nie tylko ekonomicznych, ale także społecznych i ekologicznych. Podkreślane są szeroko w bogatej literaturze promującej i potwierdzającej empirycznie zalety miast policentrycznych, przy braku krytycznych ujęć w tym względzie (Knaap i in. 2016). Potrzebne są jednak dalsze badania, zarówno teoretyczne, jak i empiryczne, mające na celu analizę związków między sposobem zagospodarowania i zabudowy miasta a sprawiedliwym dostępem jego mieszkańców do dóbr i usług (Legras, Cavailhès 2012). W ten nurt badań wpisuje się koncepcja substruktur miejskich.

Koncepcja substruktur miejskich

Przemiany demograficzne, wzrost gospodarczy i postęp technologiczny przyczyniły się do kształtowania się nowego ładu przestrzennego, który wyraźnie różni się od klasycznych monocentrycznych modeli struktury i funkcji miejskich, przybierając formę policentryczną (Knaap i in. 2016). Transformacja miasta monocentrycznego w policentryczne wiąże się między innymi z rozwojem obszarów, które umożliwiają codzienne życie mieszkańców bez uniezależnienia od centrum miasta (Volgmann 2012; Szabó i in. 2014). Taką możliwość daje realizacja w praktyce założeń koncepcji substruktur miejskich, która wpisuje się zarówno w nurt badań nad funkcjonalnym podejściem do struktury przestrzennej miasta, jak i w badania nad policentrycznością oraz rozwojem zrównoważonym miasta.

Pod pojęciem substruktur miejskich rozumieć należy identyfikowalne w strukturze przestrzenno-funkcjonalnej miasta względnie autonomiczne całości o dużym stopniu spójności, których podstawą wyróżnienia są relacje przestrzenne generowane przez ludzi (Mierzejewska 2017a, b).

Substruktury mają przede wszystkim aspekt funkcjonalny, ale także morfologiczny. Występujące w ich ramach relacje decydują o wspomnianej wcześniej spójności i względnie autonomicznym charakterze w obrębie miasta. Aspekt morfologiczny z kolei wiązać należy z możliwością wyróżnienia w przestrzeni miasta ogniska substruktury

(subcentrum) oraz obszaru jego wpływu, co umożliwia mniej lub bardziej wyraźnie widoczne przestrzenne „wydzielenie” danej substruktury. Subcentrum powinno być miejscem koncentracji zabudowy i różnego typu działalności społeczno-gospodarczych nastawionych przede wszystkim na codzienną obsługę zamieszkujących w pobliżu osób, oddziałującym na otaczający je i powiązany z nim funkcjonalnie obszar wpływu. Szczegółowo koncepcja substruktur miejskich zaprezentowana została w pracach L. Mierzejewskiej (2017 a, b, 2020).

Aby substruktura umożliwiła optymalną obsługę mieszkańców okolicy, prowadząc do ukształtowania efektywnej formy przestrzennej miasta, jej ognisko powinno znajdować się w zasięgu dościa pieszego, czyli w odległości max. 0,8 km od miejsc zamieszkania (Duany i in. 2000; Mierzejewska 2008; Mierzejewska 2017a). W ten sposób zmniejsza się zapotrzebowanie na inne, mniej przyjazne środowisku formy transportu, co sprzyja oszczędności energii, przy zachowaniu wysokiego poziomu obsługi mieszkańców. Jest to tym samym promień wyznaczający zasadniczy zakres przestrzenny oddziaływania ogniska substruktury.

Ze względu na fakt, że substruktury funkcjonują na wzór regionu węzłowego, przyjąć można w ogólnym ujęciu, że substruktura miejska reprezentować powinna następujące, charakterystyczne dla regionów węzłowych cechy (Mierzejewska 2017a):

- tworzyć całość pod względem morfologicznym (mieć wyraźnie wykształcone ognisko i obszar oddziaływania) oraz funkcjonalnym (ognisko jest miejscem zaspokajającym codzienne potrzeby mieszkańców okolicy),
- mieć określoną strukturę przestrzenno-funkcjonalną (wysoka intensywność i wielofunkcyjność zagospodarowania i zabudowy w pobliżu ogniska, gwarantująca mieszkańcom łatwy dostęp pieszy do licznych usług),
- charakteryzować się pewną trwałością struktur społeczno-gospodarczych (trwałość struktur przestrzennych, społecznych, trwałość podmiotów gospodarczych funkcjonujących na terenie substruktury, a tym samym miejsc pracy itd.),
- być obszarem, z którym identyfikują się zamieszkujące go osoby (poczucie tożsamości mieszkańców z miejscem zamieszkania),
- być włączona w funkcjonowanie systemu całego miasta, przede wszystkim poprzez powiązania komunikacyjne, w szczególności w zakresie transportu publicznego.

Ukształtowana z substruktur policentryczna struktura przestrzenna miasta postrzegana być może jako rozproszona (pomiędzy ogniskami substruktur znajdować się mogą tereny o mniej intensywnej zabudowie), jednak jednocześnie daje liczne korzyści przypisywane miastom zwartym. Zwarta jest bowiem zabudowa i zagospodarowanie wokół konkretnego ogniska (subcentrum), co wpływa na poprawę poziomu obsługi mieszkańców i służy kształtowaniu bardziej sprawiedliwego ich dostępu do dóbr i usług. Są one przy tym w zasięgu dościa pieszego. Z pozostałymi subcentrami, z centrum miasta oraz innymi terenami w mieście substruktura powiązana być powinna sieciami relacji, w tym przede wszystkim powinna być włączona w sprawny, efektywny system komunikacji publicznej, umożliwiający mieszkańcom danej substruktury możliwość korzystania z dóbr i usług (także tych wyższego rzędu) zlokalizowanych w innych

częściach miasta. Pomimo tego, że substruktura z założenia stanowi funkcjonalną całość (system o pewnym poziomie samowystarczalności), jest też jednocześnie częścią pewnej całości, jaką jest miasto.

Ważną rolę w kształtowaniu się i funkcjonowaniu substruktur odgrywa tożsamość. Odrzuca się zatem pogląd o tym, że miasto należy traktować jedynie jako przestrzeń przepływów, w której mieszkańcy są w ciągłym ruchu, pozbawiając je w ten sposób podłoża kulturowego (Jałowiecki 2011). Przyjmuje się natomiast wzorzec zakładający łatwe identyfikowanie się mieszkańców z zamieszkiwanym obszarem (Jałowiecki 2011). Do podejścia takiego nawiązują także m.in. zapisy Karty Lipskiej, w której oparte na więziach obywatelskich miasto (obszar zamieszkania) traktowane jest jako jeden z filarów zrównoważonego rozwoju (Billert 2012). Podkreśla się przy tym, że liczne miasta europejskie powstały dzięki przyłączaniu do dawnego, średniowiecznego ośrodka przyległych obszarów wiejskich, półwiejskich lub miejskich. Znajduje to odbicie zarówno w nazwach dzielnic wielu miast, jak i w pewnej ich odrębności. W Polsce szczególnie widoczne jest to w Krakowie, ale i w Poznaniu, gdzie nazwy dzielnic i osiedli odpowiadają kolejnym, wchłanianym przez miasto wioskom, miasteczkom i osiedlom (Kubicki 2010; Lisiecki, Kubera 2015).

Jeżyce – substruktura Poznania?

Osiedle Jeżyce leży w centralnej części Poznania – stolicy województwa wielkopolskiego, liczącej w 2019 r. nieco ponad 534 tys. mieszkańców (GUS). Jest to dawna wieś, mająca swe początki w czasach średniowiecza. W 1900 r., wraz z rozwojem przestrzennym Poznania, wieś ta weszła w jego skład i dała nazwę jednej z największych dzielnic miasta (Jeżyce).

Mieszkańcami Jeżyc w okresie średniowiecza byli głównie kmiecie nazywani ogrodnikami, wyspecjalizowani w produkcji ogrodniczej na potrzeby rynku poznańskiego. Działalność rolniczą uzupełniali różnego typu rzemieślnicy, głównie niższych cechów – płóciennicy, stolarze, krawcy, czapnicy, młynarze, szewcy, kaletnicy, ślusarze, kowale i stelmachowie, jednak nie było rymarza ani kołodzieja (Wiesiołowski 2000).

Trwający od XIII wieku rozwój wsi Jeżyce na początku XVIII wieku został jednak przerwany, czemu towarzyszył zanik lokalnej tradycji i odrębności w obrzędowości. Zamożna dotąd wieś Jeżyce podupadła. O ponowne jej zaludnienie i odbudowę musiało zatroszczyć się sąsiednie miasto Poznań. Władze miasta podjęły działania na rzecz ściągnięcia osadników spoza granic Polski. Na odezwę władz odpowiedzieli przede wszystkim rolnicy z Bambergu. Napływ osadników następował powoli. Jednocześnie wracać też zaczęli polscy rolnicy, którzy jednak byli w mniejszości. Chcąc zintegrować się z polskimi sąsiadami oraz ze względu na chęć jedności z miejscem zamieszkania, osadnicy niemieccy spolonizowali się (Paradowska 2000).

W najstarszych przekazach kartograficznych, na planie Poznania z 1780 r., Jeżyce były wsią wyróżniającą się regularnym rozplanowaniem. Wraz z upływem czasu wieś zaczęto przekształcać w przedmieście, a przyczynkiem tych przemian było poprowadzenie

przez pola jeżyckie linii kolejowej i wybudowanie fabryki chmielu (Leśniewska 2000). W 1891 r. zaplanowano regulację urbanistyczną Jeżyc, co zapoczątkowało liczne zmiany społeczne, kulturowe, gospodarcze i przestrzenne. Gospodarstwa ulegały likwidacji, sady i ogrody zamieniały się w place budowy, a przez łąki i pola wytyczono nową siatkę ulic, w tym centralnie położony plac targowy (obecny Rynek). Na początku XX w. Rynek Jeżycki stał się jednym z najbardziej reprezentacyjnych tego typu placów w mieście, z licznymi kamienicami w okolicy reprezentującymi style secesyjny i historyczne. Od 1910 r. przez Rynek Jeżycki przebiegała linia tramwajowa, a partery kamienic zajęły eleganckie sklepy i restauracje. Mieszkańcy powoli odchodzili od zajęć rolniczych, stając się właścicielami nowo budowanych kamienic, warsztatów rzemieślniczych, przedsiębiorstw oraz zajmując się handlem (Paradowska 2000).

W momencie włączenia w granice administracyjne Poznania w 1900 r. Jeżyce były w pełni zurbanizowanym, nowoczesnym, przeżywającym okres swojej świetności przedmieściem, liczącym 13 tys. mieszkańców, nieodbiegającym cywilizacyjnie od samego miasta (Paradowska 2000). Wyniszczone II wojną światową nie wróciły już jednak do dawnej świetności. W okresie powojennym brak środków na odnawianie i remontowanie starych kamienic oraz budowa nowych, tańszych w utrzymaniu mieszkań na obrzeżach miasta spowodowała, iż młodzi ludzie niezbyt chętnie wybierali Jeżyce na miejsce zamieszkania, nawet podczas studiów. Dzielnica demograficznie się starzała, stając się jednocześnie mało atrakcyjna dla usług wyższego rzędu (Rojewska 2014).

Obecnie Jeżyce stanowią jedno z ładniejszych, najbardziej charakterystycznych osiedli (jednostek pomocniczych miasta Poznania), zajmujące ok. 2 km² i zamieszkiwane przez ok. 25 tys. mieszkańców (ryc. 1). Centralnym punktem osiedla jest Rynek Jeżycki.

Z przeprowadzonych badań inwentaryzacyjnych wynika, że w pobliżu Rynku Jeżyckiego dominuje zabudowa wielorodzinna, czterokondygnacyjna, choć zdarzają się także wyższe budynki. Bezpośrednio przy rynku znajduje się przystanek tramwajowy oraz autobusowy. Jest to więc obszar dobrze skomunikowany z resztą miasta (ryc. 2).

Na płycie Rynku Jeżyckiego nadal odbywa się tradycyjny handel prowadzony na około 400 straganach. Handluje się tu przede wszystkim artykułami spożywczymi, kwiatami, odzieżą i drobnym sprzętem gospodarstwa domowego (ryc. 3).

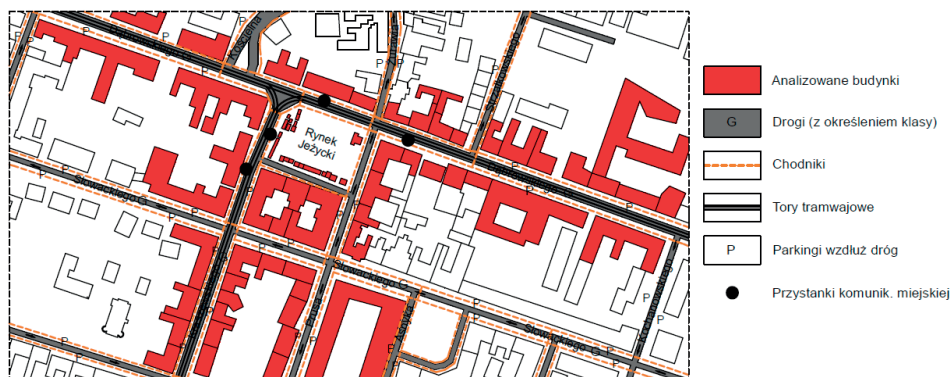
Wokół rynku znajdują się różnego typu placówki handlowe, takie jak sklepy z artykułami spożywczymi, odzieżowymi, drogeryjnymi, apteki, pasmanteria, usługi gastronomiczne (cukiernie, bary, restauracje), pocztowe, bankowe, ubezpieczeniowe oraz fotograficzne (ryc. 4). W bliskim sąsiedztwie rynku występują ponadto usługi edukacyjne, administracyjne, usługi związane z opieką zdrowotną, obsługą rynku nieruchomości, działalnością finansową i ubezpieczeniową, działalnością profesjonalną naukową i techniczną, usługi związane z zakwaterowaniem i gastronomią, kulturą, rozrywką i rekreacją, transportem itp. Są zatem wśród nich usługi wyższego rzędu, w tym o charakterze ponadlokalnym.

Łącznie na analizowanym obszarze zinwentaryzowano 333 firmy. Ich struktura według PKD przedstawia się następująco. Dominują podmioty z sekcji K (Działalność

Ryc. 1. Położenie osiedla Jeżyce w strukturze przestrzennej Poznania

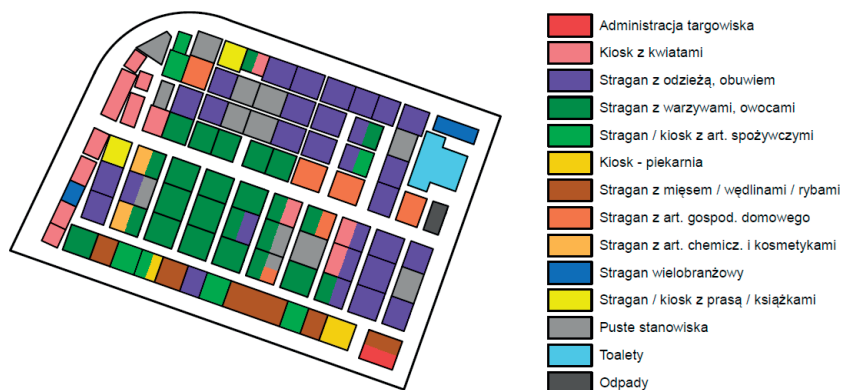
Źródło: opracowanie własne.

Ryc. 2. Położenie komunikacyjne Ryneku Jeżyckiego

Źródło: opracowanie własne.

finansowa i ubezpieczeniowa) – 49 (14,9% ogółu firm funkcjonujących na obszarze analizy), sekcji G (Handel hurtowy i detaliczny; naprawa pojazdów samochodowych, włączając motocykle) – 39 (11,7%) i sekcji H (Transport i gospodarka magazynowa) – 32 (9,6%). Najmniej licznie reprezentowana jest sekcja N (Działalność w zakresie usług

Ryc. 3. Stoiska handlowe na Rynku Jeżyckim w Poznaniu – układ i asortyment

Źródło: opracowanie własne.

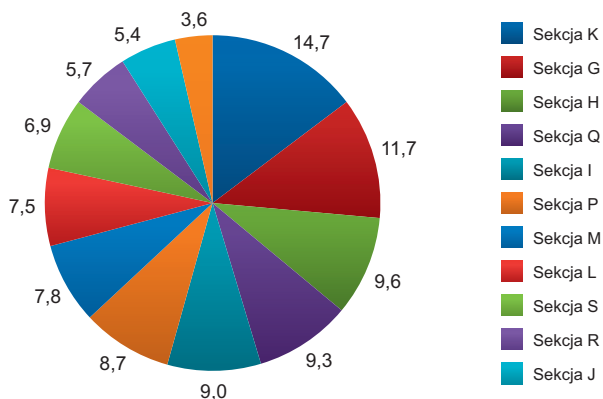
Ryc. 4. Obiekty usługowe w sąsiedztwie Rynku Jeżyckiego w Poznaniu

Źródło: opracowanie własne.

administrowania i działalność wspierająca) – 12 (3,6%), sekcja J (Informacja i komunikacja) – 18 (5,4%) i sekcja R (Działalność twórcza związana z kulturą i rozrywką) – 19 (5,7%) (ryc. 5).

Jak wynika z przeprowadzonych na Rynku Jeżyckim badań ankietowych, jest on miejscem dokonywania zakupów nie tylko przez mieszkańców najbliższej okolicy, choć oni stanowili większość (60% ogółu respondentów), ale także mieszkańców sąsiednich osiedli (27% ankietowanych), innych dzielnic Poznania (11%), a także – choć w znikomym stopniu – osób spoza Poznania. Badani zwykle dokonują zakupów na rynku kilka razy w tygodniu (69% ankietowanych), codziennie (23%) lub kilka razy w miesiącu (23%). Natomiast 17% respondentów dokonywało zakupów sporadycznie.

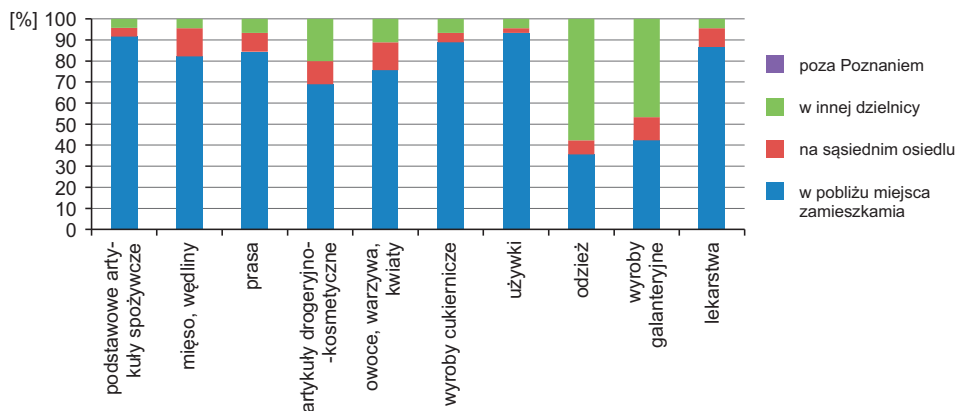
Wyniki badań ankietowych przeprowadzonych z mieszkańcami Jeżyc potwierdzają, że Rynek Jeżycki i jego najbliższe okolice są miejscem zaspokajania podstawowych ich

Ryc. 5. Struktura podmiotów gospodarczych na obszarze analizy wg sekcji PKD

Źródło: opracowanie własne.

potrzeb. Ponad 80% ankietowanych dokonuje tu zakupu podstawowych artykułów spożywczych, mięsa i wędlin, prasy, lekarstw, artykułów cukierniczych i używek, zaś ponad 70% – artykułów drogeryjnych, owoców i warzyw. Najmniej chętnie (przez ok. 40% ankietowanych lub mniej) dokonywane są tu zakupy odzieży i wyrobów galanterijnych (ryc. 6).

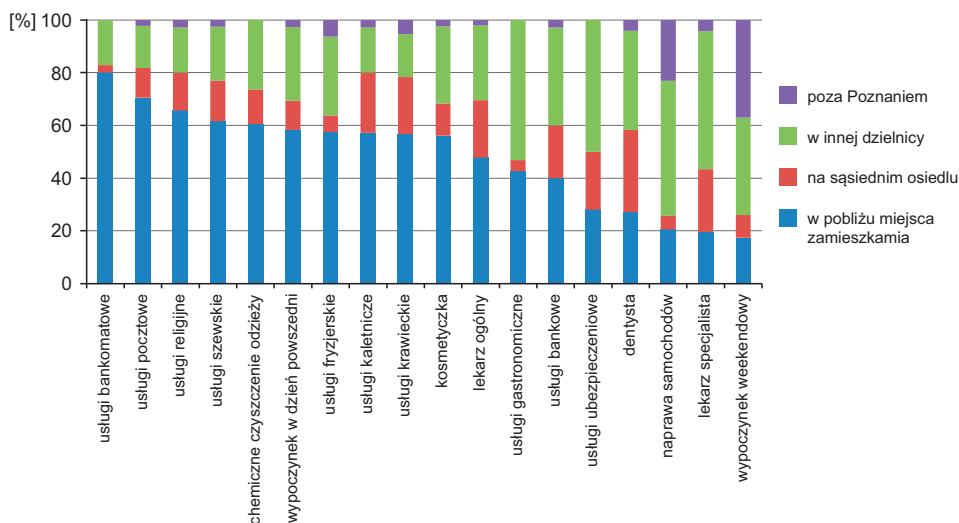

Ryc. 6. Miejsce dokonywania zakupów przez ankietowanych mieszkańców Jeżyc

Źródło: opracowanie własne.

Ankietowani mieszkańcy Jeżyc także chętnie korzystają z dostępnych w okolicy Rynku Jeżyckiego usług. Ponad 70% z nich zaspokaja tu swoje potrzeby w zakresie usług pocztowych i bankomatowych, ponad 60% korzysta z obrzędów religijnych (kościół), usług szewskich i czyszczenia odzieży, a ponad połowa – z usług fryzjerskich i kosme-

tycznych, krawieckich i kaletniczych oraz z wypoczynku w dni powszednie (ryc. 7). Okolice rynku są też miejscem zaspokajania usług edukacyjnych zarówno szczebla podstawowego (żłobek, przedszkole, szkoła podstawowa), jak i szczebla ponadpodstawowego. Poza najbliższą okolicą respondenci korzystają przede wszystkim z usług lekarza specjalisty i stomatologa, usług ubezpieczeniowych i napraw samochodowych oraz z wypoczynku weekendowego.

Ryc. 7. Miejsce korzystania z różnego typu usług ankietowanych mieszkańców Jeżyc

Źródło: opracowanie własne.

Wspomnieć też należy o odradzającej się tożsamości mieszkańców dzielnicy Jeżyce, zapoczątkowanej około 2000 roku prowadzonymi działaniami rewitalizacyjnymi i aktywnością ruchów miejskich. Wówczas też pojawiła się oddolnie lokalna inicjatywa „Stowarzyszenie Piękne Jeżyce”, które walczyło o renowację zabytkowych kamienic (Rojewska 2014).

Na terenie Jeżyc organizowane są różnego typu akcje promujące osiedle i działania integrujące lokalną społeczność. W zlokalizowanym tu Teatrze Nowym prezentowano serię spektakli „Jeżyce Story”, których zadaniem było ułatwienie zrozumienia charakteru tej, będącej miejscem zamieszkania, pracy lub odwiedzin, przestrzeni miejskiej. Popularność oraz pozytywny odbiór spektakli przyczynił się do zorganizowania „Rynku Opowieści Jeżyckich”, polegającego na przeniesieniu spektaklu z desek teatru do serca Jeżyc, czyli na stragany Rynku Jeżyckiego, który z biegiem czasu stał się sceną wielu różnych imprez kulturalnych (Rojewska 2014).

Na Jeżycach organizowany jest także tzw. Restaurant Day, podczas którego każdy może otworzyć własną restaurację na jeden dzień. Ta powstała w Finlandii w 2011

roku inicjatywa odbywa się cztery razy w roku na całym świecie. Zorganizowana jest w formie festiwalu kucharzy amatorów, podczas którego mogą oni pochwalić się swoim kulinarnym talentem czy też wymienić doświadczenia z innymi. Jest to akcja, która ożywia nawet najbardziej wymarłe ulice Jeżyc (Rojewska 2014). Jeżyce uznać też można za kawowe centrum Poznania. Dzięki działalności dwóch firm – Uno Espresso oraz Brisman Kawowy Bar – na kawę przyjeżdżają tu nie tylko mieszkańcy innych dzielnic Poznania, a nawet innych miast Polski (Rojewska 2014).

Wraz z erą portalu Facebook pojawiło się wiele stron promujących non-profit dzielnicę. Istnieją blogi młodszych i starszych osób, którzy na fotografiach umieszczają charakterystyczne, często bardzo klimatyczne miejsca Jeżyc (Rojewska 2014).

W ostatnich latach taka lokalna więź zaczęła przyciągać na Jeżyce małych przedsiębiorców. Nie są to ludzie nastawieni wyłącznie na zysk, ale tacy, którzy zobaczyli tam potencjał rozwojowy. Są to raczej osoby, którym zależy właśnie na budowaniu bliskich relacji z otoczeniem, z lokalną społecznością przy okazji prowadzenia biznesu (Rojewska 2014). Tego typu obserwacje potwierdzają też wyniki przeprowadzonych badań ankietowych. Wynika z nich, że ankietowani są dość zżyci z lokalną społecznością. Ponad 55% z nich odwiedza osoby znajdujące się w pobliżu miejsca zamieszkania, przy czym ponad 35% podtrzymuje relacje sąsiedzkie poprzez wzajemne odwiedzanie się z sąsiadami. Związek z zamieszkiwanym terytorium przejawia się w pewnym stopniu także tym, że najstarszy respondent mieszka na osiedlu Jeżyce od 1940 roku, ale także fakt, iż wiele z badanych osób wybrało Jeżyce na miejsce swojego zamieszkania po 2000 roku (prawie 60% ankietowanych, z czego 17% po roku 2010).

Z przeprowadzonych badań wynika, że Osiedle Jeżyce jest pewną funkcjonalną całością, złożoną z ogniska – Rynku Jeżyckiego – i obszaru jego oddziaływania. Świadczy o tym mnogość funkcji pełnionych przez rynek, z których korzystają mieszkańcy okolicy (i nie tylko oni), w tym funkcji wyższego rzędu (edukacyjne, kulturalne, administracyjne itp.) oraz gęstość zabudowy wokół rynku, sprzyjająca pieszemu dostępowi do skumulowanych tam usług. Osiedle charakteryzuje się przy tym trwałością struktur społeczno-gospodarczych (ciągłość zamieszkania, funkcje handlowe rynku itp.), a także struktur przestrzennych. Mieszkańcy identyfikują się z zamieszkiwanym terenem, o czym świadczą między innymi rozwinięte relacje sąsiedzkie czy też organizacja i udział w wydarzeniach kulturalnych i kulinarnych, mających miejsce na terenie osiedla. Są także Jeżyce powiązane z resztą miasta zarówno komunikacyjne, jak i funkcjonalnie (funkcje administracyjne pełnione na rzecz miasta, handlowe – zakupy dokonywane przez mieszkańców innych osiedli na Rynku Jeżyckim itp.). Spełnia więc wszystkie kryteria przypisywane substrukturom miejskim. Rynek Jeżycki uznać można tym samym za subcentrum Poznania, świadczące o policentrycznej strukturze przestrzennej miasta. Osiedle Jeżyce jest też jednocześnie względnie domkniętym systemem (ma swój skład, otoczenie i strukturę), stanowiącym składnik nadrzędnego systemu, jakim jest Poznań, z którym powiązany jest strukturalnie i funkcjonalnie.

Zakończenie

Policentryczna struktura przestrzenna może przynieść miastu i jego mieszkańcom wiele różnego rodzaju korzyści, przyczyniając się jednocześnie do realizacji celów rozwoju zrównoważonego. Z analizy literatury wynika, że do celów tych zaliczyć należy między innymi zaspokojenie różnego rodzaju potrzeb wszystkich mieszkańców miasta oraz bardziej egalitarny ich dostęp do dóbr i usług pod względem czasowym i przestrzennym. Potrzeby te powinny być zaspokojone w taki sposób, który sprzyjać zmniejszeniu presji na środowisko przyrodnicze. Pożądane byłoby zatem, aby znajdowały się one w zasięgu dojścia pieszego od miejsc zamieszkania. Duża waga przywiązywana jest ponadto do intensywnego i wielofunkcyjnego użytkowania terenów, odpowiednio ukształtowanego układu komunikacyjnego miasta, a także zwartości i samowystarczalności kształtowanych struktur przestrzennych (Mierzejewska 2017 a, 2017 b).

Uzyskanie policentrycznej struktury miasta, zapewniającej w miarę wyrównaną obsługę mieszkańców, umożliwi realizacja w praktyce założeń koncepcji substruktur miejskich. Ważną w niej rolę odgrywa kształtowanie ognisk (subcentrów policentrycznych), koncentrujących różnego typu usługi nastawione głównie na zaspokajanie bardziej powszechnych, podstawowych potrzeb mieszkańców okolicy (obszaru oddziaływania). Ogniska takie znajdować się powinny w zasięgu dojścia pieszego od miejsc zamieszkania. Chodzi o zapewnienie wspomnianej wyżej pewnej funkcjonalności, zwartości i samowystarczalności substruktury. Ważną w tym rolę odgrywa jednak także poczucie tożsamości z zamieszkiwanym terytorium, co sprzyjać powinno trwałemu, stabilnemu rozwojowi substruktury.

Z przeprowadzonych badań wynika, że Rynek Jeżycki wraz z sąsiadującym obszarem pełni ważne funkcje zarówno dla mieszkańców osiedla, jak i całego miasta. Na samej płycie rynku dominuje handel targowiskowy, a w zlokalizowanych wokół niższych kondygnacjach budynków funkcjonują różnego typu podmioty gospodarcze. Podmioty te umożliwiają realizację codziennych, ale i tych mniej powszechnych potrzeb mieszkańców, takich jak edukacja, kultura, ochrona zdrowia czy wypoczynek, generując przy tym miejsca pracy. Otoczony wysoką, zwartą zabudową kamieniczną rynek jest także sceną działalności kulturalnej promującej dziedzictwo kulturowe osiedla.

Liczne usługi wyższego rzędu znajdujące się na osiedlu Jeżyce (teatr, kino, usługi administracyjne, prawne, fotograficzne, gastronomiczne itp.), frekwencja osób niemieszkających na tym osiedlu, a dokonujących zakupów na Rynku Jeżyckim, a także włączenie w układ komunikacyjny miasta świadczą o tym, że jest to obszar powiązany funkcjonalnie z resztą miasta, pełniący ważną rolę w jego funkcjonowaniu.

Bogata historia i spuścizna kulturowa Jeżyc dają podstawy do poczucia identyfikacji mieszkańców z miejscem zamieszkania. Przez wiele dziesięcioleci po II wojnie światowej tak jednak nie było. Wielu mieszkańcom Poznania do dnia dzisiejszego Jeżyce kojarzą się raczej z brudną, niezadbaną, niebezpieczną dzielnicą. Sytuacja zaczęła zmieniać się po roku 2000. Wówczas to pojawili się deweloperzy, którzy odnowili kilka kamienic

na jednej z głównych ulic osiedla, Jeżyce trafiły do Miejskiego Programu Rewitalizacji, rozpoczęły działalność ruchy miejskie działające na rzecz osiedla i dzielnicy oraz inne inicjatywy. W efekcie tych działań dzielnica stała się bardziej bezpieczna i przyjazna mieszkańcom oraz przyjezdnym (Rojewska 2014).

Obecni, często dłużej mieszkający mieszkańcy osiedla utrzymują ze sobą kontakty sąsiedzkie i uczestniczą w licznych akcjach organizowanych na rzecz Jeżyc. Wiele świadczy więc o tym, że wraz z zachodzącymi zmianami przestrzennymi, rosnącą świadomością potrzeby podejmowania działań oddolnych i znaczenia dla młodych ludzi potrzeby identyfikowania się z obszarem zamieszkania, ponownie rodzi się wśród mieszkańców Jeżyc, w szczególności tych nowszych, poczucie tożsamości, i to nie tylko z miastem, ale i z zamieszkiwanym osiedlem.

Wyniki przeprowadzonych badań i analiz pozwalają uznać Rynek Jeżycki za ognisko substruktury, a tym samym za subcentrum Poznania, a całe osiedle Jeżyce za substrukturę miejską, o czym już wcześniej wspomniano. Co istotne, jest to substruktura o dużym potencjale rozwojowym. Z roku na rok wizerunek Jeżyc poprawia się. Osiedle staje się jednym z najmodniejszych miejsc do zamieszkania, a co najważniejsze, zamieszkuje na nim coraz więcej młodych ludzi, chcących tam nie tylko mieszkać, ale i pracować (Rojewska 2014).

Literatura

- Billert, Andreas. 2012. Założenia, modele i planowanie polityki rozwoju miasta. Próba konfrontacji dwóch światów jednej Unii Europejskiej. W: *Deklinacja odnowy miast. Z dyskusji nad rewitalizacją w Polsce*, red. Krzysztof Derejski, Jacek Kubera, Stanisław Lisiecki, Roman Macyrą, 21–53. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Wydziału Nauk Społecznych UAM.
- Brundtland, Gro Harlem. 1987. *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future*. United Nations.
- Bunge, Mario. 1979. *Treatise on Basic Philosophy. Ontology II: A World of Systems*, vol. 4. Dordrecht–Holland: D. Reidel Publishing Company.
- Chojnicki, Zbyszko. 1989. Koncepcja terytorialnego systemu społecznego (Conception of a territorial social system), *Przegląd Geograficzny*, 60(3), 491–510.
- De Sousa Vale, David. 2008. *Sustainable urban form, accessibility and travel: The relationship between polycentric urban development and commuting in Lisbon*. Newcastle: University of Newcastle under Tyne.
- Domański, Ryszard. 2002. *Gospodarka przestrzenna* (Spatial economy). Warszawa: PWN.
- Duany, Andres., Plater-Zyberk, Elizabeth i Jeff Spack. 2000. *Suburban Nation. The Rise of Sprawl and Decline of the American Dream*. New York: North Point Press.
- Frey, Hildebrand. 1999. *Designing the city – towards a more sustainable urban form*. London–New York: E & FN Spon.
- Harris, Chauncy D. i Edward L. Ullman. 1945. The nature of cities. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 242, 7–17.
- Haughton, Graham i Colin Hunter. 1994. *Sustainable Cities*. London: Jessica Kingsley Publishers/Regional Studies Association.
- Jałowicki, Bohdan. 2011. Metropolie rządzą światem. *Harvard Business Review* (Polska), dodatek „EGO Inspiracje”, 55–58.
- Jenks, Mike i Colin Jones. 2010. Issues and contexts. W: *Dimensions of the Sustainable City*, Eds. Mike Jenks, Colin Jones, 1–19. London – New York: Springer.

- Knaap, Elijah., Ding, Chengri., Niu, Yi. i Mishra, Sabyasachee. 2016. Polycentrism as a sustainable development strategy: empirical analysis from the state of Maryland. *Journal of Urbanism: International Research on Placemaking and Urban Sustainability*, 16(1), 1-19.
- Korcelli, Piotr. 1974. *Teorie rozwoju struktury przestrzennej miast* (Theories of the development of the spatial structure of towns). Warszawa: PWN.
- Kubicki, Paweł. 2010. Nowi Mieszczanie – w poszukiwaniu nowych tożsamości miejskich. W: *Wartościowanie współczesnej przestrzeni miejskiej*, red. Mikołaj Madurowicz, 57–65. Warszawa: Wydział Geografii i Studiów Regionalnych Uniwersytetu Warszawskiego, Urząd Miasta Stołecznego Warszawy.
- Kuciński, Kazimierz. 1996. *Geografia ekonomiczna. Zarys teoretyczny* (Economic geography. A theoretical outline). Warszawa: Oficyna Wydawnicza Szkoły Głównej Handlowej.
- Legras, Sophie i Jean Cavaillès. 2012. *Urban form and sustainable development*. Working Paper 2012/5. UMR 1041. Centre d'Economie et Sociologie appliquées à l'Agriculture et aux Espaces Ruraux, INRA – AGROSUP, 1-21.
- Leśniewska, Dorota. 2000. Historyczna przestrzeń miejska dzielnicy Jeżyce. W: *Kronika Miasta Poznania Nr 2; Jeżyce*, red. Jacek Wiesiołowski, 80-111. Poznań: Wydawnictwo Miejskie.
- Lisiecki, Stanisław i Jacek Kubera, 2015. O zasadności badań nad tożsamością dzielnic miast. Poszukiwanie nowych-starych tożsamości. *Acta Universitatis Lodzianensis Folia Sociologica*, 54, 127-139
- Litman, Todd. 2016. *The future isn't what it used to be changing trends and their implications for transport planning*. Victoria Transport Policy Institute, November 25. Dostęp: 17.07.2019. <https://www.vtpi.org/future.pdf>.
- Maik, Wiesław. 1997. *Podstawy geografii miast* (Foundations of urban geography). Toruń: Nicolaus Copernicus University in Toruń.
- Mierzejewska, Lidia. 2008. Smart growth jako model rozwoju miasta. W: *Współczesne kierunki i wymiary procesów urbanizacji*, red. Janusz Słodczyk i Maria Śmigłowska, 49-64. Opole: Uniwersytet Opolski.
- Mierzejewska, Lidia. 2015. Miasto zwarte, rozproszone, zrównoważone. *Studia Miejskie*, 19, 9-22.
- Mierzejewska, Lidia. 2017a. Role of urban substructures in the sustainable development of a city. W: *Digital cities and spatial justice*, eds. Antonio Angelo Martins da Fonseca, Antonio Puentes i Brais Estévez Vilariño, 215-228. Santiago de Compostela: IGU Urban Geography Commission and Federal University of Salvador de Bahia.
- Mierzejewska, Lidia. 2017b. Urban structures and substructures. *Bulletin of Geography. Socio-economic Series*, 36, 117–125.
- Mierzejewska, Lidia. 2020. Urban substructures as a way to build a balanced spatial and functional structure of cities. W: *Urban Space: An Overview*, ed. Mia S. Johnsen, 1-42. Nova Science Publisher,
- Paradowska, Maria. 2000. Bambrzy w Jeżycach. W: *Kronika Miasta Poznania Nr 2; Jeżyce*, red. Jacek Wiesiołowski, 38-54. Poznań: Wydawnictwo Miejskie.
- Pokhrel, Kabi, Ale, Gagan i Ashok Raut, A. 2018. Polycentric Settlement as A Sustainable Development Strategy: A Case of Baglung District, Nepal. *The Geographical Journal of Nepal*, 11, 137-155.
- Rojewska, Agnieszka. 2014. Dzielnica Jeżyce w Poznaniu – aspekt historyczny i współczesny. *Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Handlu i Usług w Poznaniu, Zeszyty Naukowe*, 28, 131-150.
- Słodczyk, Janusz. 2003. *Przestrzeń miasta i jej przeobrażenia*. Opole: Universitas Opoliensis.
- Szabó, Tunde., Szabó, Balázs i Zoltán Kovács. 2014. Polycentric urban development in post-socialist context: the case of the Budapest Metropolitan Region. *Hungarian Geographical Bulletin*, 63(3), 287-301.
- Volgmann, Kati. 2012. Neue Kerne in metropolitanen Räumen – Polyzentrische Strukturen und Funktionen in Metropolraume Rhein-Ruhr. W: *Polyzentrale Stadtregionen – die Region als planerische Handlungsraum*, eds. Anna Grome, Katharina Heider, Christian Lamker, Sandra Passlick i Thomas Terfrüchte, 203-216. Hrsg. Hannover: Akademie für Raumforschung und Landesplanung, Forschungsbericht 3.
- Wiesiołowski, Jacek. 2000. Jeżyce przed Bambrami (XVI-XVII w.). *Kronika Miasta Poznania, 2; Jeżyce*, red. Jacek Wiesiołowski, 30-37. Poznań: Wydawnictwo Miejskie.